

ПАТРІОТИЧНЕ І ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ: ПУНКТ ЗІТКНЕННЯ ТА ЛІНІЯ РОЗМЕЖУВАННЯ

Патріотичне і громадянське виховання нині стало незаперечним пріоритетом для нашої освіти у всіх її ланках. Педагоги, відчуваючи підвищену відповідальність у цьому плані, масово залучилися на досягнення цієї великої мети. Вони свідомо пов'язують її з долею країни: насамперед з її безпекою, незалежністю, інтеграцією у Європейську спільноту.

Ми констатуємо розгортання інноваційного виховного руху у всіх регіонах нашої Батьківщини. Педагогічні колективи перебувають у пошуках розвивального змісту, форм, методів і технологій, які б сприяли кожній молодій людині стати справжнім громадянином-патріотом. Така освітня ситуація ставить серйозні запити до педагогічної науки, адже у цій виховній сфері залишається ще багато незвіданого, не запропоновано науково обґрунтованих проектів і методичних рекомендацій.

Педагогіка виховання, яку ми створюємо на гуманістичних теоретико-методологічних засадах, критично осмислює традиційний пізнавальний фонд: щось заперечує, щось по-новому тлумачить з висоти пошукового сьогодення. Така робота необхідна для кожної науки, особливо для нашої, яка найбільш пов'язана із суспільними тенденціями і реаліями.

У процесі теоретичного аналізу ми дійшли висновку, згідно з яким подальше продуктивне науково-методичне осягнення проблеми патріотизму і громадянськості особистості неможливе без більш глибокої диференціації цих сфер як предмета досліджень і як складових реального життя людини.

Розкриємо цей аспект нашої наукової роботи. Нині широким живаним стало запропоноване нами визначення патріотизму як безумовного і високосмислового почуття-цінності, яке втілюється у діяльній любові особистості до народу, Батьківщини, держави. У цьому сенсі почуття патріотизму є національним. Внутрішнім опертям для виховання цього почуття-цінності виступають діяльна відданість особистості Батьківщині, її суспільно значуща цілеспрямованість, моральна стійкість, наявність почуття власної гідності та заслуженої своєю патріотичною діяльністю любові до себе, готовність до самопожертви.

У цьому визначенні звернемо увагу на безумовний і високосеміологічний аспекти означеного почуття. Безумовність означає, що почуття патріотизму не може ґрунтуватися на зовнішньому підкріпленні у формі певних заохочень чи осуджень. Воно як поклик душі повинно саме в собі мати спонукальну силу до відповідного діяннн, бути самозначущим. Що стосується високосеміологічного аспекту, то це означає, що почуття патріотизму не пов'язується з нижчими буттєвими прагненнями часто утилітарної спрямованості, а з вершинними життєвизначальними орієнтирами особистості: честю, милосерддям, справедливістю, турботою про інших тощо.

Зупинимось тепер на проблемі громадянськості. Вона сягає ще часів Сократа, Платона й Аристотеля. Виховання *доброго громадянина* було метою виховання в античності. На перше місце у цьому процесі учені ставили державу, далі народ, Батьківщину. Така ієрархія пріоритетів зберігалася протягом досить тривалого часу.

Вперше поняття «громадянин» німецький педагог Ферстер на початку ХХ сторіччя запропонував пов'язувати переважно з благопристрасним ставленням особи до народу. Ціннісне ставлення ж до держави пов'язувалося ним з державницько-громадянським вихованням «підданого» держави. Усе ж такий підхід педагога з певних причин не був підтриманий, і державницький аспект додавався до громадянського, трактувався як громадянське виховання загалом. Так триває і донині.

Нами ж на сьогодні створена, як кажуть, у першому наближенні, концепція державницького виховання з ключовими поняттями: державницька культура, державницький світогляд, державницький спосіб мислення, державницькі ціннісні орієнтації. На основі цієї концепції розгорнуто експериментальні дослідження.

На цей час чітка ієрархія згаданих базових категорій відсутня і залежить від власної позиції вченого. Так, В. Сухомлинський щодо цього говорить про суспільство, колектив, а громадянське щастя тлумачить як утвердження себе як сина свого народу. Розширене розуміння проблеми громадянськості проявляється включенням до його сфери понять: мала Батьківщина, рідний край, вітчизна, цивілізований гуманізм. На думку ряду науковців, «громадянське виховання доцільно розглядати як таке, що поєднує в собі кілька різновидів

виховання – патріотичне, гуманістичне, правове, екологічне тощо» (П. Р. Ігнатенко та ін. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – С. 24). Так і хочеться запитати авторів – а що ще стоїть за цим тощо?

Щоб наблизитись до відповіді, заявленої у темі, тобто з'ясувати пункт дотику та лінію розмежування між патріотичним і громадянським вихованням, логічно упорядкуємо категорію «громадянськість».

Під громадянськістю розумітимемо *відповідальне ставлення* особистості до народу, Батьківщини, держави, яке вона постійно демонструє, долаючи власні Его-потяги та узгоджуючи індивідуальну поведінку зі спільним благом. За таких умов відповідальне ставлення трансформується у почуття відповідальності з властивими йому силою, спрямованістю та узагальненістю. Внутрішнім опертям для виховання в особистості почуття відповідальності як вершинної цінності виступають громадянська солідарність, громадянська злагода, громадянська толерантність і справедливість, громадянська цілеспрямованість й ініціативність, почуття власної гідності.

Ключовими позиціями щодо громадянського виховання мають бути:

1. Громадянське виховання своїми результатами потрібне для збереження і зміцнення держави, розвитку нації, її самосвідомості та ціннісних засад.
2. Немає громадянина взагалі – є громадянин держави.
3. Громадянське виховання повинне формувати в особистості суспільні почуття як її духовно-моральну основу.

Вичленені нами громадянські якості можуть бути притаманні груповому рівню моралі, але тут їхній ареал розширюється до меж нації (народу), і в цьому технологічна трудність їх виховання.

Наша робота з надання більшої теоретичної строгості проблемі патріотизму і громадянськості дозволяє констатувати, що реальним пунктом дотику цих особистісних утворень виступають спільні для них центральні категорії: народ, Батьківщина, держава. Здавалося б, що ця єдність очевидна, і на неї слід було звернути увагу; та головне – шукати обґрунтування продовженню цього явища. Однак ніхто цього не робив, тому й розчиняли патріотизм у сфері громадянськості, вважаючи

його різновидом останньої, та не пояснюючи, у чому сутність цього різновиду. Таким чином, вільно чи мимовільно заперечувалась самотність процесу патріотичного виховання.

Продовження, на якому ми наголосили, пов'язується з лінією розмежування патріотизму і громадянськості. Йдеться про відмінність у їхніх сутнісних показниках: для патріотизму – діяльна любов до народу, Батьківщини, держави; для громадянськості – почуття відповідальності до цих категорій.

Хоча ці особистісні утворення мають тождяну розумово-емоційну структуру, все ж у любові переважає емоційний компонент, а у відповідальності – компонент свідомості. Якраз цим і визначається час їх виникнення у внутрішньому світі особистості. Переживання емоцій, їх якісні зміни – явище більш раннє порівняно з породженням свідомості як вищої психічної функції.

Це безпосередньо відбивається на процесах патріотичного і громадянського виховання, зокрема, на їх часовому співвідношенні.

Зі сказаного можна зробити висновок, що патріотичне і громадянське виховання – це два рівноцінні способи досягнення спільної мети, які у своєму системному представленні оптимізують виховний процес єдиним комплексом широко охоплювальних соціальних (переважно стосовно громадянськості) та моральних (щодо патріотизму) якостей. Причому ці види виховання не лише використовують комплекс означених якостей, але й потужно стимулюють їхній розвиток. Ідейна ж цілісність патріотичного і громадянського виховання втілюється в утвердженні громадянина-патріота як ідеалу розвиненої особистості.

Розкриємо кардинальну особливість патріотичного і громадянського виховання, яка залишилась на узбіччі як теоретичних, так і методичних зусиль, та за неврахування якої значно втрачається його сенс. Патріотизм як почуття-цінність і громадянськість як згусток продуктивних особистісних функцій спрямовані на згуртування народу, нації, суспільства. По-іншому, патріотизм і громадянськість виступають почуттями єдності нації. Влучно про це висловився поет: «Чуття єдиної родини». Витоками такої єдності історично виступали стадні інстинкти, але з розвитком суспільства вони втратили

свою об'єднувальну роль, а на зміну їм прийшли культурні засоби, про які ми ведемо нині мову.

Така виховна місія громадянського і патріотичного виховання вимагає й своєрідного методичного підходу. На першому плані має перебувати широко узагальнене почуття роду – «Ми – українці». Тактика його формування повинна бути такою. Виховання в окремої особистості конкретної духовно-моральної властивості як складника патріотичного почуття діяльній любові чи певної громадянської риси має відбуватися у контексті почуття – «Ми – українці», а значить «Ми – патріоти, громадяни», і в цьому полягає наша достоїнність. Саме це почуття мусить стати об'єднувальним центром патріотичного і громадянського виховання.

Якщо духовно-моральне виховання є Я-центрованим, таким, що пов'язує підростаючу особистість з набутими нею цінностями (Я-чесний, справедливий і т. ін.), то патріотизм і громадянськість передбачають Ми-центрованість. Вихованець має щоразу усвідомлювати, що він набуває певного почуття, щоб стати повноцінною частинкою свого народу, нації, держави. Тут Я «зливається» з Ми у високих почуттях-цінностях так, що Я живе в Ми, а Ми – в Я, і в цьому сила народу, Батьківщини, держави. При цьому конкретне Я не втрачає своєї індивідуальності. Такий закон моральної діалектики.

Яким має бути конкретний зміст заходів щодо реалізації національно-патріотичного і громадянського виховання та соціально-морального підґрунтя?

1. *Національно-патріотичне виховання передбачає:*

- створення системи комплексного методичного супроводу діяльності педагогів й інших працівників, які беруть участь у вихованні підростаючого покоління;
- формування у вихованців почуття гордості за свою Батьківщину, готовності до захисту інтересів Вітчизни, відповідальності за майбутнє України на основі розвитку програм національно-патріотичного виховання дітей та молоді, у тому числі військово-патріотичного виховання;
- підвищення якості викладання гуманітарних навчальних предметів, що забезпечує орієнтацію вихованців у сучасних суспільно-політичних процесах, які відбуваються в Україні й світі, а також свідоме вироблення власної позиції стосовно них на основі знання й осмислення історії, духовних цінностей нашої країни;

- розвиток у підростаючого покоління поваги до таких символів держави, як герб, прапор, гімн України, пам'ятників Вітчизни.
2. *Громадянське виховання* охоплює:
- створення у дітей та молоді активної громадянської – державницької позиції, заснованої на традиційних культурних цінностях українського суспільства;
 - розвиток культури міжнаціонального спілкування;
 - виховання поважного ставлення до національної гідності людей, їхніх почуттів, релігійних переконань;
 - розвиток правової і політичної культури дітей та молоді, розширення конструктивної участі у прийнятті рішень, що зачіпають їхні права й інтереси, у тому числі у різних формах самоорганізації, самоуправління, суспільно значущої діяльності;
 - формування стабільної системи моральних настанов особистості, які дозволяють протистояти ідеології екстремізму, націоналізму, корупції.
3. *Соціально-моральне виховання* здійснюється завдяки:
- розвитку у вихованців таких цінностей, як честь, справедливість, солідарність, лояльність, милосердя, дружелюбність;
 - формування вираженої у поведінці моральної позиції, у тому числі здатності до свідомого вибору добра;
 - розвиток співпереживання і формування позитивного ставлення до людей, у тому числі до осіб з обмеженими можливостями здоров'я і недієсправними;
 - розширення співпраці між державою і суспільством, громадянськими організаціями й інститутами у сфері соціально-морального виховання підростаючої особистості;
 - сприяння формуванню у дітей та молоді позитивних життєвих орієнтирів і планів;
 - надання допомоги вихованцям у виробленні моделей поведінки у важких життєвих ситуаціях, у тому числі проблемних, стресових і конфліктних.

*І. Д. Бех,
доктор психол. наук,
дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем
виховання НАПН України*